

ADIB QALAMIDA IJTIMOIIY TENGSIZLIK VA INSONIY ADOLAT

Nafasov O‘ralbek Sobir o‘g‘li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
BIA-60 guruh talabasi
Ilmiy rahbar: Ortiqov Uyg‘un Davlatovich
“Bank ishi” fakulteti dekani

Annotatsiya. Ushbu maqolada adiblar ijodida ijtimoiy tengsizlik va insoniy adolat masalalarining badiiy talqini o‘rganiladi. Asarlar orqali ijtimoiy tabaqalanish, kambag‘allik, mansabparastlik, adolatsizlik kabi muammolar qanday tasvirlangani, shuningdek, adolat timsoli sifatida obrazlar qanday ishlatilgani tahlil qilinadi. Adib qalamidagi ijtimoiy ong, tanqidiy yondashuv va insonparvarlik g‘oyalari zamirida jamiyatdagi muammolarga e‘tibor qaratish va ularni badiiy vositalar orqali ochib berish maqsadi yotadi. Maqolada Abdulla Qahhor, Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy kabi adiblar asarlari misolida badiiy tafakkurda adolat va tenglik tushunchalari qanday shakllangani tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Adabiyot, ijtimoiy tengsizlik, insoniy adolat, badiiy obraz, adib, jamiyat, adabiy tanqid, adolat talqini, kambag‘allik, insonparvarlik.

Kirish

Insoniyat tarixida ijtimoiy tengsizlik va adolat muammosi doimiy dolzarblik kasb etib kelgan. Jamiyat taraqqiyoti, siyosiy tuzumlar va iqtisodiy islohotlar qanday bo‘lishidan qat’i nazar, oddiy inson hayotining tubida tenglik va adolatga bo‘lgan ehtiyoj mavjud bo‘lgan. Ayniqsa, adabiyot ushbu muammoni badiiy vositalar orqali ifoda etishda va ijtimoiy ongni uyg‘otishda muhim rol o‘ynaydi. Adiblar jamiyatda kuzatilgan ijtimoiy ziddiyatlar, kambag‘allik, mansabparastlik, adolatsizlik holatlarini asarlari orqali yoritib, insoniy qadriyatlarni targ‘ib qilishga harakat qilganlar.

O‘zbek adabiyotining yorqin namoyandalari – Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Abdulla Qahhor, Odil Yoqubov singari ijodkorlar o‘z asarlarida ijtimoiy tengsizlikning turli shakllarini fosh etib, adolat g‘oyasini ilgari suradilar. Ularning qalamida hayot haqiqatlari, xalqning og‘ir taqdiri, ijtimoiy noroziliklar va adolat sari intilishlar chuqur badiiy tahlil asosida tasvirlanadi. Ushbu adiblarning asarlari orqali faqat estetik zavq emas, balki chuqur ijtimoiy ma’no, insoniy haqiqat va adolat ruhi seziladi.

Mazkur maqolada adiblar ijodida ijtimoiy tengsizlikning qanday badiiy talqin etilgani, adolat obrazining qanday shakllangani, shuningdek, bu orqali jamiyatga qanday xabar

yetkazilganiga e’tibor qaratiladi. Shu orqali adabiyotning nafaqat badiiy-estetik, balki ijtimoiy-ma’naviy vazifasini ham ochib berish maqsad qilinadi.

Asosiy qism

Adabiyot insoniyat tafakkurining eng teran qatlamlarini ifodalovchi, jamiyatdagi mavjud ziddiyat va muammolarni badiiy til vositasida tahlil qiluvchi kuchli ijtimoiy vositadir. Unda inson ruhi, hayot haqiqatlari, jamiyatdagi beqarorlik, tengsizlik va adolatsizlik manzaralari o‘z aksini topadi. Ayniqsa, o‘zbek adabiyoti tarixida ijtimoiy tengsizlik va insoniy adolat masalalari adiblar e’tiboridan chetda qolmagan. Yozuvchilar o‘z asarlari orqali jamiyatdagi tabaqalanish, kambag‘allik, zo‘ravonlik, befarqlik, mansabparastlik kabi salbiy holatlarni fosh etib, o‘quvchini haqiqat sari yetaklaydi. Bu jarayonda yozuvchi nafaqat voqeani tasvirlaydi, balki unga baho beradi, o‘quvchini ijtimoiy ong va adolat g‘oyasiga yetaklaydi.

XX asr o‘zbek adabiyotining yirik vakillaridan biri bo‘lgan Abdulla Qodiriy o‘zining “O‘tkan kunlar” romanida adolat va tengsizlik muammosini tarixiy muhitda ifodalagan. Asarda xalq ustidan hukmronlik qilgan amaldorlar, ularning mansab va boylik ortidan quvishlari, odamlar taqdiriga bepisandlik bilan munosabatda bo‘lishi, ayni paytda ezgu niyatli insonlarning bu adolatsizlikka qarshi kurashi tasvirlanadi. Otabek obrazi xalq uchun qayg‘uradigan, zamonaviy tafakkurli, islohot tarafdori bo‘lgan yigit sifatida tasvirlanib, yozuvchining adolat va haqiqat haqidagi qarashlarini ifodalaydi. Otabekning fojiasi jamiyatning eskirgan, zo‘ravonlikka asoslangan tuzilmasi bilan bog‘liq bo‘lib, muallif bu orqali o‘z davridagi ijtimoiy tuzumni tanqid qiladi.

Shu yo‘nalishda Cho‘lpon ijodi ham alohida e’tiborga loyiq. Uning “Kecha va kunduz” romanida jamiyatdagi adolatsizlik, erk va erkinlikka bo‘lgan intilish, shaxs huquqlari, xotin-qizlar masalasi teran badiiylik bilan aks ettiriladi. Asarda Zaynab obrazi orqali adib zamonaviy tafakkurli, mustaqil fikrli ayol timsolini yaratadi. Zaynabning hayoti orqali muallif patriarxal jamiyatdagi adolatsizlik, zo‘ravonlik va erkaklar ustunligiga asoslangan ijtimoiy tizimni keskin tanqid qiladi. Shu tariqa, adabiyot nafaqat o‘tmish muammolarini ochib beradi, balki zamonlar osha insoniyatning azaliy orzusi – adolatli jamiyat g‘oyasini ilgari suradi.

Abdulla Qahhor ijodida esa ijtimoiy tengsizlik mavzusi zamonaviy sharoitda, ko‘proq tanqidiy realizm ruhida aks ettiriladi. “Sinchalak”, “Bemor”, “O‘g‘ri” kabi hikoyalarida oddiy xalq hayoti, ijtimoiy adolatsizlik, amaldorlarning beparvoligi, ikkiyuzlamachilik, inson huquqlarining poymol qilinishi kabi muammolar keskin fosh etiladi. Yozuvchi kulgi orqali muammoga e’tibor qaratadi, biroq bu kulgi ortida jiddiy ijtimoiy haqiqat yashiringan bo‘ladi. Jumladan, “O‘g‘ri” hikoyasida kambag‘allik oqibatida jinoyat yo‘liga kirib qolgan inson taqdiri tasvirlanadi. Yozuvchi bu holatda faqat jinoyatchini emas, balki uni jinoyat

qilishga majbur qilgan ijtimoiy shart-sharoitlarni tanqid ostiga oladi. Bu esa Qahhor qalamiga xos insonparvarlik va adolat mezonining badiiy ifodasidir.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotida ham ushbu mavzu dolzarbligini saqlab qolmoqda. Tohir Malik asarlarida ruhiy notinchlik, ijtimoiy norozilik, adolatsizlikdan charchagan insonning ichki iztiroblari tasvirlanadi. Erkin A’zamning “Bahor qaytmaydi” asarida esa sovet davri ijtimoiy siyosati sababli erkinlik va adolatdan mosuvo qolgan odamlarning taqdiri aks ettiriladi. Bu asarda qahramonning ichki kurashi, adolatsizlikka nisbatan norozilik kayfiyati chuqur tahlil qilinadi. Demak, zamonaviy adabiyot ham ijtimoiy adolat uchun kurash g‘oyasini davom ettirayotgan, uni zamonaviy muammolar bilan bog‘layotgan kuchli adabiy vositaga aylangan.

Adabiyotda adolat tushunchasi faqat yuridik me’yor sifatida emas, balki axloqiy, falsafiy va ijtimoiy mezon sifatida talqin etiladi. Yozuvchi yaratgan obrazlar – halol, fidokor, e’tiqodli, lekin hayot sinovlari oldida sinovchan insonlar orqali adolat va tenglikka intilishlar ifodalanadi. Ularning ba’zan fojea bilan tugagan taqdiri esa muallifning jamiyatga bergan ogohlantiruvchi xabari, uyg‘otuvchi da’vatidir. Shunday qilib, adib qalamidagi ijtimoiy tengsizlik masalasi oddiy voqelik emas, balki jamiyatning ichki kasalligi sifatida talqin qilinadi, uning ildizlariga badiiy nuqtai nazardan yondashiladi.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek adabiyoti tarixida ijtimoiy tengsizlik va insoniy adolat g‘oyalari turli davrlarda turlicha uslub va obrazlar vositasida ifoda etilgan. Ammo barcha yozuvchilarni birlashtiruvchi jihat shundaki, ular jamiyatda adolat g‘oyasini targ‘ib qilgan, inson qadri, huquqi va tengligi uchun kurashgan. Bu adabiy yondashuvlar nafaqat o‘z davri, balki hozirgi zamon uchun ham dolzarb bo‘lib, ijtimoiy ongini shakllantirish, insonni ma’naviy poklash va jamiyatda adolatni qaror toptirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Ijtimoiy tengsizlik va insoniy adolat masalalari adabiyotda doimiy dolzarb mavzulardan biri sifatida maydonga chiqqan. O‘zbek adabiyotining yirik vakillari – Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Abdulla Qahhor va boshqa adiblar o‘z asarlarida jamiyatdagi tengsizlik, tabaqalanish, mansabparastlik, adolatsizlik va inson erkinligining cheklanishi kabi muammolarni badiiy tilda chuqur yoritganlar. Ular o‘z qahramonlari timsolida adolatga intilgan, ezgulikka ishongan insonlar obrazini yaratib, o‘quvchini chuqur mushohadaga undagan.

Bunday asarlar nafaqat o‘tmishni tasvirlaydi, balki zamonaviy ijtimoiy hayotga ham ogohlik bilan qarashga chaqiradi. Bugungi kunda ham ijtimoiy tengsizlikning turli shakllari mavjud bo‘lib, adabiyot bu boradagi muammolarni badiiy vositalar orqali halq ongiga yetkazishda muhim vosita bo‘lib qolmoqda. Yozuvchilar yaratgan obrazlar, ularning

hayotiy taqdiri orqali o‘quvchi insoniy haqiqat, adolat va tenglik masalalarini teran anglaydi.

Shunday qilib, adabiyotning maqsadi nafaqat hayotni tasvirlash, balki uni anglatish, muammolar ildiziga e’tibor qaratish va jamiyatda adolatni qaror toptirishga xizmat qilishdir. Adib qalamidagi ijtimoiy tengsizlik masalasi insonparvarlik va ijtimoiy uyg‘onish g‘oyasi bilan uyg‘unlashgan holda, o‘zbek adabiyotining ma’naviy boyligini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodiriy, A. (2018). O‘tkan kunlar. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.
2. Cho‘lpon, A. (2019). Kecha va kunduz. Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti.
3. Qahhor, A. (2020). Tanlangan asarlar (3 jildlik). Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.
4. Jo‘rayev, U. (2012). Abdulla Qodiriy romanlarining poetikasi. Toshkent: Akademyashr.
5. Xushvaqto‘v, M. (2014). Cho‘lpon ijodida ozodlik va adolat g‘oyasi. Toshkent: Akademyashr.
6. Meliyev, M. (2010). O‘zbek adabiy tanqidchiligi nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Fan va texnologiya.
7. Raxmonov, A. (2005). Adabiyot va ijtimoiy ong. Toshkent: O‘zbekiston.
8. Nurmonov, A. (2006). O‘zbek romani taraqqiyot yo‘lida. Toshkent: Fan.
9. Rasulov, A. (2010). Badiiy obraz va g‘oya. Toshkent: Ma’naviyat.
10. Umarov, I. (2018). Adabiy obrazlar tahlili. Samarqand: Samarqand universiteti nashriyoti.